

مکان‌های مقدس مازندران

shjavadi@ut.ac.ir

بابل

شهر باستانی بابل، اماکن مذهبی فراوانی را در قالب مقابر پیران و بزرگان، امام‌زاده‌ها و تکایا در خود جای داده است. از عناصر مهم و شاخص شهرهای استان مازندران وجود «سقانفار»هایی است که در این اماکن حکایت از باورهای مردم به ایزد بانوی آب‌ها می‌کند. گرچه در دوران اسلامی عملکردی دیگر دارد اما نقش و نگارها و تزییناتی که بر معماری ستون دار این سقاناتالارها به چشم می‌خورد و آداب و آیین‌هایی که تا امروز در آن‌ها جریان دارد یادگارهایی است از گذشته‌های دور. مانند تکیه و سقانفار «کبریاکلا» که شامل تالاری با ستون‌های چوبی است و با نقش‌مایه‌هایی چون: ماهی، خورشید خانم و چلیپا، مار و موجودات افسانه‌ای نقاشی شده است. (تصویر ۱). علم‌های مراسم عزاداری که در مواقع غیر از برگزاری مراسم عزای حسینی در این سقانفارها نگهداری می‌شود شامل: تزیینات و عناصر نمادین چون خروس، طاوس، کبوتر، اژدها، گل یا میوه انار و سرو می‌باشد. این علائم و نشانه‌ها به آیین‌های کهن پیش از اسلام برمی‌گردد که تا امروز به صورت نمادهایی مقدس بر جای مانده‌است. (تصویر ۲). از این نشانه‌ها بر فرش، گلیم و تزیینات معماری نیز فراوان دیده می‌شود، اما امروز کسی به معنی و رموز آن آگاه نیست. این بناها معمولاً در کنار تکایا، مساجد یا امام‌زاده‌ها و قبرستان‌ها دیده می‌شود و البته در گذر زمان تغییرات فراوانی یافته و در

استان مازندران به جهت حکومت‌های محلی شاهزادگان ساسانی که تا سده چهارم هجری نیز تداوم داشته است: دارای پیشینه‌ای قوی از هنر، معماری، آیین و سنن کهن ایرانیان می‌باشد. تداوم هنر و تمدن ایرانیان باستان را در دوران اسلامی نیز شاهد هستیم. به طوری که تا امروز نیز شواهد بسیاری به‌ویژه در زمینه زیارتگاه‌ها و اماکن مقدس این استان در گوشه و کنار این مرز و بوم به چشم می‌خورد. در این مقاله به بعضی از این مکان‌های آیینی و محترم در شهرهای بابل و قائم شهر اشاره می‌شود. بابل از کهن‌ترین شهرهای این استان است که در تاریخچه آن نام‌های «مه‌میترا» یا «مامیترا» به معنای میترای بزرگ یا آتشکده میترای بزرگ، «مامطیر»، «مامطیران»، «بارفروش» و «بابل» آمده است.

شهره جوادی

استادیار گروه مطالعات عالی هنر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

تصویر ۲: نقش گل اناری، سرو، اژدها بر علم عاشورا.

تصویر ۱: خورشید خانم، موجود افسانه‌ای، ماهی، نقاشی روی چوب، سقانفار کبریاکلا.

از عناصر مهم و شاخص شهرهای مازندران وجود «سقانفار»هایی است که در این اماکن حکایت از باورهای مردم به ایزد بانوی آب‌ها می‌کند.

دوره‌های مختلف بارها و بارها بازسازی شده است. قدمت بعضی از آن‌ها به دوره سلجوقی و ایلخانی بازمی‌گردد و برخی دیگر تغییر اساسی کرده و قدمت آن‌ها به عهد قاجار می‌رسد. اما از آن‌جا که این اماکن مقدس معمولاً در جوار درختی کهن، چشمه یا چاهی واقع شده و مردم برای زیارت و طلب حاجت به آن‌جا می‌روند، از گذشته‌های دور تاکنون محترم و مقدس شمرده می‌شود. از این رو چشمه و چاه مقدس آن در هر دوره به شخص عزیز و مقدسی نسبت داده شده است. چنان‌که بسیاری از این آب‌های مقدس امروز به چاه امام زمان (عج)، چشمه حضرت رضاع، چشمه حضرت علی(ع) و یا حضرت زهراع) موسوم شده است.

از دیگر بناهای محترم و مقدس که زیارتگاه اهالی مازندران به‌شمار می‌رود مقابر پیران و بزرگانی است که امروزه به نام‌های مقبره درویش، پیر و امام‌زاده مشهور است. مانند: برج آرامگاه «درویش فخرالدین» که بنایی استوانه‌ای با گنبدی هرمی شکل است و زیر گنبد آن با کاشی‌های فیروزه‌ای-لاجوردی تزئین شده است. این برج در میان قبرستانی واقع شده که باغ مزاری کوچک را تشکیل می‌دهد. (تصویر ۳).

فضای داخلی برج، اتاقکی است که در میان آن صندوقچه‌ای

تصویر ۳: برج آرامگاهی درویش فخرالدین، بابل.

چوبی و سبز رنگ با نقش و نگارهای هندی قرار دارد که قرآن، شمع، چراغ، گلدان و گاه آئینه زینت‌بخش این ضریح مقدس است. (تصویر ۴).

تصویر ۴: ضریح یا صندوقچه چوبی، داخل آرامگاه درویش فخرالدین.

امام‌زاده «هفت تن»، بنایی است چهار گوش و آجری با سقف شیروانی که روی صفه‌ای قرار گرفته است. این بنا در میان حیاطی با درختان نارنج و سرو آرمیده است. (تصویر ۵) داخل بنا مانند سایر اماکن این دیار ضریحی سبز رنگ وجود دارد که با پارچه‌های سبز رنگ تزئین شده است. بیرون بنا بر روی تیرهای چوبی زیر سقف، نقوشی از سرو، اژدها، گل و بوته بر روی چوب ترسیم شده است. نقوش به «شیوه قاجاری» است اما نشان از باورهایی کهن دارد. (تصویر ۶)

تصویر ۵: نمایی از امام‌زاده هفت تن، بابل.

تصویر ۶: نقش مار، نقاشی روی چوب، زیر سقف ایوان امام‌زاده هفت تن، بابل.

مقبره سید زین العابدین، امامزاده قاسم و بسیاری دیگر از این اماکن مقدس در شهر بابل و روستاهای اطراف دیده می شود.

مسجد مقدس محدثین (بابل)

این مسجد در محدوده مرکزی شهر بابل، خیابان شیخ کبیر (افرادارین = زیر درخت افرا) واقع شده است. مساجد متعددی اطراف آن قرار دارد که مانند حلقه انگشتر آن را احاطه نموده است. از شمال به مسجد «کاظم بیک» از شمال شرقی به مسجد «پیر علم» از شرق به مسجد «موسی ابن جعفر (ع)» و از غرب به مسجد کوچک (شمشیرگر محله) و از جنوب به مسجد «گلشن» و از جنوب غربی به مسجد «خاتم الاوصیا (عج)» (بیسر تکیه) می رسد که میانگین فواصل این مسجد با مساجد دیگر حدود ۳۰۰ متر است.

قرار گرفتن مسجد در محله «افرادارین = زیر درخت افرا»، وجود هفت مسجد که دایره وار در یک محدوده واقع شده است، همچنین اسامی بعضی از این مساجد مانند: «پیر علم»، «بیسر تکیه» و «شمشیر گر محله» حکایت از پیشینه ای نمادین در باورهای ایران پیش از اسلام دارد. بنا بر روایات و نوشته های مورخان، شهر بابل نزدیک دریا، پاک و مقدس بوده است که با توجه به نفوذ دین زرتشت در دوران باستان، بومیان آن را «مه میترا» یا جایگاه میترا بزرگ، معبد یا آتشکده بزرگ میترا می نامیدند.

اواخر قرن سوم هجری مورخان اسلامی از «مامطیر» به عنوان یکی از شهرهای طبرستان نام برده اند. مامطیر یا مطیران در دوره صفوی به «بار فروش» معروف بود و سپس در سال ۱۳۰۶ به مناسبت مجاورت با «بابل رود» یا «باول رود» نام شهر به بابل تغییر یافت. بنابراین به گواهی آثار پیش از اسلام، روایات و متون کهن، نام های اساطیری و هم چنین آداب و رسومی که تاکنون مردم بابل و دیگر اهالی مازندران به آن پای بندند، می توان نتیجه گیری کرد که قدمت این شهر به دوران مهر و آناهیتا، ایزدان نور و فروغ خورشید و آب های پاک، بازمی گردد؛ نیایش آن ها در کنار چشمه ها و درختان مقدس برگزار می شد و تاکنون نیز رسومی با همین ظواهر اما در قالب اسلام و شخصیت های مقدس و معصوم برپا می شود.

پیران و معتمدین محلی می گویند: بنای قدیمی مسجد با ستون های چوبی و بدون دیوار بود و سقف آن از حصیر محلی پوشیده شده و اطراف آن را با همان حصیر حصار می کردند. از آن جا که منزل مسکونی «ملا نصیرا» در جوار این مسجد بود و درب کوچکی از خانه ایشان به مسجد باز می شد، پیداست که زمین مسجد متعلق به آن مرحوم بوده است. در تاریخچه مسجد آمده که حدود ۳۰۰ سال پیش حضرت مهدی (عج) به خواب ملانصیرا آمده و دستور ساخت مسجد و نام آن را صادر فرموده اند. مرحوم «نصیرا» هنگام بنای مسجد در محدوده زمین متوجه هلالی از خشت گردید که حکایت از محراب و قبله می کرد و همان جا محراب را ساختند که از آن پس مبنای قبله مردم بابل شد.

هنگامی که برای اولین بار قبله نما برای تعیین قبله در دسترس مردم شهر بابل قرار گرفت آن را به مسجد محدثین آوردند و در درون محراب گذاشتند از آن جایی که با جهت محراب همخوانی نداشت قبله نما را معتبر نمی دانستند. چاه مسجد به هنگام رویت حضرت مهدی (عج) فوران نموده

و ایشان از آن وضو ساخته اند. مردم از این چاه حاجت می گیرند و رسم عریضه نویسی تاکنون برقرار است. این مسجد به «مسجد مقبره» و «مسجد شیخ کبیر» نیز معروف است، زیرا قبور دو عالم برجسته «ملانصیرا» و «شیخ کبیر» در مجاورت مسجد قرار دارد. همچنین به مسجد «جمکران ثانی» یا «جمکران مازندران» نیز مشهور است. (تصویر ۷)

تصویر ۷: مقبره «ملانصیرا»

مسجد کنونی شامل شیبستان پایین و بالا، قبرستان (حیاط مسجد از زمین های مرحوم ملا نصیرا)، مقبره علما- ملا نصیرا و شیخ کبیر- است.

حیاط مسجد با مقبره شهید

در حیاط پشتی مسجد چاهی موسوم به چاه امام زمان (عج) دیده می شود که مردم با توسل به آن حاجت خود را می طلبند. (تصویر ۸ و ۹)

تصویر ۸: چاه امام زمان واقع در حیاط پشت مسجد

در تاریخچه مسجد آمده که حدود ۳۰۰ سال پیش حضرت مهدی (عج) به خواب ملا نصیرا آمده و دستور ساخت مسجد و نام آن را صادر فرموده اند.

وجود چاه مقدس و درخت کهن افرا که روزگاری در کنار مسجد بوده حکایت از همان فرضیه‌ای دارد که معابد و اماکن مقدس ایران باستان در جوار آب و درخت مقدس بنا می‌شد.

قائم شهر

برج آرامگاهی سید محمد زرین نوایی در روستای چمازکتی (قائم شهر) به سده نهم هجری برمی‌گردد. این زیارتگاه در میان قبرستانی بزرگ و مصفا واقع شده است که درختی کهن مقابل ورودی این برج قرار دارد. (تصویر ۱۰) به درختچه‌ها و گیاهانی که در کنار سنگ قبرها دیده می‌شود؛ بعضاً پارچه سبزی به رسم نذر و نیاز و حاجت خواهی گره خورده است. (تصویر ۱۱ و ۱۲)

تصویر ۹: حیاط مسجد با مقبره شهید

تصویر ۱۰: برج آرامگاهی زرین نوا، قائم شهر.

تصویر ۱۱: صرح امامزاده سید محمد زرین نوایی.

تصویر ۱۲: درخت مقدس، آرامگاه زرین نوا، قائم شهر

نتیجه گیری

بدیهی است که تمامی تمدن‌ها و فرهنگ‌های بزرگ بشری یک‌باره خلق نشده و در مدتی طولانی و طی مسیری پریچ و خم شکل گرفته و به تکامل رسیده است؛ در همان حال فرهنگ تمدن قبلی را پالایش نموده و با تفکر جدید هماهنگ ساخته است؛ بنابراین فرهنگ اسلامی و به دنبال آن هنر و معماری اسلامی نیز این‌گونه شکل گرفته است. اسلام با تفکر الهی و متفاوت از دیگر ادیان الهی و با شعار لاله‌الاله در هر سرزمین که وارد شد فرهنگ و هنر آن مرز و بوم را پالایش نموده و معیارهای اسلامی را به تدریج جایگزین کرده است. که اگر آن رسوم قبلی ریشه‌دار بوده و مغایرت چندانی با اسلام نداشته است، به گونه‌ای نو و هماهنگ با تفکر اسلام آمیخته شده است. بسیاری از اماکن مذهبی گذشته پس از اسلام حفظ شده اما محتوا و گاه شکل عبادت و نیایش در آن‌ها تغییر کرده است تا با آیین جدید هماهنگ شود. از این میان برخی از اماکن استان مازندران بررسی و تحلیل شد که طبق شواهد موجود از مکان‌های مورد احترام و برگزیده نزد مردم بوده که در طی زمان به شکل‌های مختلف مراسم نیایش و راز و نیاز در آن‌ها برگزار می‌شده است. این مکان‌ها امروز نیز تکیه‌گاه و پناهگاه حاجتمندان و دینداران باورمند است.

پی نوشت:

- * برای اطلاعات بیشتر از شیوه قاجار به کتاب نقاشی پشت شیشه مراجعه شود.
- ** ماخذ تمامی تصاویر آرشیو شخصی نگارنده است.

منابع:

۱. اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۶۷) *مرآة البلدان*، جلد اول، به کوشش: عبدالحسین نوایی و میرهاشم محدث، تهران: دانشگاه تهران.
۲. سیف، هادی (۱۳۷۱) *نقاشی پشت شیشه*، تهران: انتشارات سروش.
۳. میرسراجی، سید مرتضی (۱۳۸۴) *مسجد مقدس محدثین*، تهران: نشر زعیم.
۴. وفایی، شهریانو (۱۳۸۱) *سیمای میراث فرهنگی مازندران*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه، اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی).
۵. پژوهش‌های میدانی نگارنده، بهار ۱۳۸۸.

آن جایی که آیین‌ها و رسوم قبلی قوی بوده و مغایرت چندانی با اسلام نداشته است، به گونه‌ای نو و هماهنگ با تفکر اسلام آمیخته شده است.